

ПРЕДГОВОР

Дипломатски односи Сједињених Америчких Држава и Кнежевине Србије сежу четрнаест деценија у прошлост. У часу када је настала Краљевина СХС, Србија и САД биле су чланице истог савеза. За разлику од Француске и Велике Британије, САД су током рата, а посебно у годинама када су војно и финансијски пресудно утицале на његов исход, биле снажно наклоњене Србији. Посвећена идеологији демократије и националне суверености, политичка елита САД имала је најмање ранијих обзира према одређеним државама. Мада је ушла у рат из великог рачуна, била је мотивисана и општим уверењем њене јавности да је најважнији разлог ступања у светски сукоб управо идеолошки. САД су подржавале ослобођење и обнову Србије. Штавише, међу чувених *Четрнаест тачака* председника Вудроа Вилсона налазила се и једна која је, поред осталог, захтевала и да Србија буде обновљена као независна држава, те да добије територијални излаз на отворено море – како би стекла и пуну економску самосталност и тиме истинску политичку равноправност. Србија је за време трајања Првог светског рата по први пут започела дугорочне и планиране дипломатске односе са САД.¹ Крајем рата, када се српска влада већ дуго времена суочавала са великим тешкоћама у одржавању финансијске равнотеже и финансирању установа државе у прогонству, посредством Давида Албала добила је велики и повољан кредит у САД.² Сједињене Државе настојале су да под администрацијом Вудроа Вилсона започну нову страницу у међународним односима. Интереси САД, међутим, још увек се нису својим тежиштем изместили из западне хемисфере.

Дипломатске везе Кнежевине Србије и САД успостављене су још 1882. године. Тек са међународним признањем државне независности 1878. Србија је уопште добила право да води самосталну и званичну спољну политику. Управо у време када је регулисао своје односе са европским великим силама, званични Београд је коначно разменио дипломатске представнике са Вашингтоном. Кнез Милан је још 1879. именовao почасног конзула у Њујорку. Конзуларна конвенција закључена 1882. остала је на снази све до 1991. године.³ Везе Србије и САД, наравно, сежу даље у прошлост. Иако није имала сопствену дијаспору тамо,⁴ Србија је рано

---

¹ У. Остојић-Фејић, *Сједињене Америчке Државе и Србија 1914–1918*, Београд 1994.; Д. Живојиновић, *Успостављање дипломатских и трговинских односа између САД и Србије 1878–1881*, Зборник за историју Матице српске, бр. 25, Нови Сад 1982, 31–49.

² Д. Албала, *Др Давид Албала, специјални делегат при Југословенском краљевском посланству у Вашингтону 1939–1942*, (приредио др Ђорђе Н. Лопичић), Београд 2010.

³ S. G. Markovich, *An Assesment of 125 Years of Serbian-US Relations*, (in) *125 Years of Diplomatic Relations between the USA and Serbia*, Belgrade 2007, 328.

⁴ Српски досељеници углавном су потицали из сиромашних крајева Аустроугарске – из Херцеговине, Далмације и Лике.

показала занимање за Сједињене Државе. Још шездесетих година развила се сарадња америчког дипломатског представника у Букурешту са српским дипломатом који је тамо службовао. Када је морао да напусти конзулат, Американац га је, сасвим неуобичајено за ондашње, а посебно данашње дипломатске регуле, до доласка новог дипломате из САД препустио свом српском колеги.

Српско-амерички односи од 1882. до 1914. године нису били ни нарочито плодни, ни посебно бурни. САД су за то време промениле тринаест дипломатских представника који су из Букурешта, а потом из Атине представљали званични Вашингтон у Србији. Србија за то време, све до 1917. године, није именовала сопственог дипломатског представника у Сједињеним Државама. Краљевина Србија није имала развијену спољну трговину, а посебно ју је ометала чињеница што је уз Швајцарску (која се, пак, налазила у сасвим другачијем, потпуно повољном геополитичком положају), била једина европска држава без територијалног излаза на отворено море. До краја 19. века увоз из САД у Србију није прелазео 4% укупног српског увоза. У целокупном српском извозу на САД је отпадало у почетку 1% што је, чак и када је 1910. учетворостручено, био сасвим скроман удео.⁵

Током првих деценија постојања дипломатских односа двеју држава, интересовање јавности САД у односу на Србију и њен народ није било велико. До промене долази за време Првог балканског рата. За разлику од британске штампе, америчка је Србију тада приказивала у сасвим позитивном светлу. Амерички посланик Џон Џексон узео је учешћа у прибављању помоћи Србији. Током 1913. у Србију су стигли амерички лекари како би помогли рањенима и болеснима, а Амерички црвени крст поклонио је тада помоћ Србији у износу од чак 16.000 долара.⁶

За разлику од европских сила, упркос својој незаинтересованости за догађаје изван америчког континента САД нису морале да прилагођавају своје ставове интересима равнотеже. Тако је посебно било за време почетних фаза Првог светског рата, када је управо амерички дипломата Чарлс Вопицка предузео важну мисију по балканским земљама.⁷ Хуманитарни аспект сарадње двеју држава био је такође врло изражен. Мада немерљив са британским хуманитарним мисијама, чињеница је да је америчка болница др Едварда Рајана имала важну улогу у Београду током већег дела трајања рата.⁸ Од посебне важности у то време било је деловање Михајла Пупина, дугогодишњег професора на Универзитету Колумбија и

⁵ У. Остојић-Фејић, 41; L. Kilen, *Ekonomski interesi SAD u Jugoslaviji između dva svetska rata*, Istorija 20. veka, 1-2, Beograd 1986, 43–47.

⁶ Исто, Ова вредност једнака је данашњем износу од 384.500 долара.

⁷ Ч. Џ. Вопицка, *Тајне Балкана: седам година службовања у епицентру европске олује*, Београд 2009.

⁸ Ч. Антић, *Неизабрана савезница: Србија и Велика Британија у Првом светском рату*, Београд 2012, 104.

личног пријатеља двадесет осмог председника САД Вудроа Вилсона. Током рата Сједињене Државе су у још већој мери подржавале Србију. Поред хуманитарне, политичке, финансијске и војне помоћи дошло је и до зближавања два народа. Велика мисија у којој је био и неуморни српски научник, политичар и дипломата Чедомиљ Мијатовић посетила је и обилазила Сједињене Државе. Важни за хуманирани рад и напредак српске ствари у америчкој јавности били су и Џон Фортингам и његова супруга Јелена Лозанић Фортингам.⁹

Мада су после Првог светског рата по први пут ступиле на светску сцену и играле глобалну улогу, интересовање САД за Европу, а посебно за Балкан није се значајније повећало. Током рата постојали су, истина, прилично нереални планови за стварање независне Македоније под заштитом САД, док се у време послератне савезничке окупације Цариграда размишљало, нешто озбиљније, о довођењу османске престонице у статус града-државе под заштитом Вашингтона. САД су желеле трајно, начелно, глобано решење светског мира. Међутим, то њихово занимање није било јединствено, па је конгресна већина ускоро одустала од заступања Вилсоновог коцепта Друштва народа.

Сједињене Државе вероватно су прве међу великим силама прихватиле и подржале стварање југословенске државе. САД су већ фебруара 1919. прве међу силама признале нову државу. Велики значај који је Србији, посебно у поређењу са државама сличне величине, придаван на крају рата, нестао је током првих послератних година. Позната је дипломатска анегдота из времена Париске мировне конференције када је Пашић, у то време шеф делегације Краљевине СХС, после најаве да га државни секретар САД Лансинг чека у лобију хотела, одлагао да изађе показујући тако себи и сарадницима како се однос према силама променио у односу на предратне прилике.

Међуратно раздобље није донело значајније помаке у међународним односима југословенске државе и САД, с тим да су напредовали како у политичком, тако и у економском погледу. Србија и Црна Гора су почетком 20. века доживеле први талас исељавања у двеста година дугој историји. У САД је до 1919. боравила бројна економска емиграција из ове, две српске земље, која је прешла број од 150.000 особа.¹⁰ До 1926. сазреле су прилике да Српска православна црква прошири своје дијецезе и преко Атлантског океана. На односе двеју култура, свакако више него за развој православља на континенту, утицала је и посета епископа Николаја Велимировића САД. Познати српски духовник, филозоф и јерарх дошао је у Америку први пут 1917, да би 1927. на позив Карнегијеве задужбине за мир допутовао поново. Четири године касније начелник генералштаба Америчке војске, касније на Далеком истоку просављени

⁹ S. G. Markovich, 7.

¹⁰ S. G. Markovich, 333.

генерал Даглас Макартур, посетио је Југословенску краљевску војску и сreo се са краљем Александром Првим.

Први посланик Краљевине СХС у Вашингтону био је Славко Грујић, српски дипломата, који је, заједно са својом супругом Мејбел Грујић (1919–1922), био један од најважнијих хуманитарних активиста и заступника српске ствари у Великој Британији и САД. Последњи дипломатски представник југословенске монархије у Сједињеним Државама био је Константин Фотић (1935–1944). За то време, у Краљевини СХС службовало је неколико дипломатских представника. Први међу њима био је Хенри Персивал Доц (Henry Percival Dodge), који је боравио у Београду између 1919. и 1926. године. *Њујорк тајмс* је забележио да је његов наследник др Џон Динли Принс (John Dineley Prince) био први амерички дипломата који је говорио српски.¹¹

У међуратном раздобљу изузетно значајно за међународне односе САД и Краљевине СХС било је деловање познатог научника и професора на Универзитету Колумбија Михајла Пупина. Свакако најзначајнија инвестиција из Сједињених Држава у културу била је поклон Карнегијеве задужбине за изградњу Универзитетске библиотеке у Београду.

Зборник докумената *Југословенско-амерички односи 1918–1945.* ново је међу бројним издањима докумената Архива Југославије. Реч је о 407 докумената који су овом приликом критички објављени. Ради се о дипломатској преписци која је у Архив стигла пре свега из Министарства иностраних послова и неколико личних фондова. Међу објављеним докуменатима, велика целина представља раздобље заокруживања државности и стабилизације југословенске државе, следећа је у вези са питањем српског ратног дуга, а више од половине односи се на раздобље Другог светског рата. Остатак преписке, иако богат, показује суштински споредни значај југословенске монархије у међуратној политици САД, ситуацију потпуно другачију него у време социјалистичке Југославије и њене велике улоге у време Хладног рата.

Зборник докумената *Југословенско-амерички односи 1918–1945* представља важан допринос нашој историографији, посебно проучавању међународних односа. Реч је и о једном од врхунских домета посла архивиста и историчара. Фондови Архива Југославије изузетно су богати и очувани, објављивање њихове грађе има велики значај како за нашу културу тако и за науку.

др Чедомир Антић

---

¹¹ S. G. Markovich, 334.